

З історії чехословацьких планів щодо України наприкінці 1918 р.

Швидке піднесення визвольного руху та поразки на фронтах Першої світової війни прискорили розклад архаїчної Габсбурзької монархії. Останній спалах ейфорії в її урядових колах після укладення Брестського миру виявився нетривким і не відвернув загальної катастрофи, незважаючи на вивезені з окупованої України 42 тис. вагонів збіжжя, борошна, худоби, цукру, яєць тощо¹. Бракувало палива й промислової сировини, розладнався транспорт, лютували пошесті, насувалася примара голоду. Примусові ж реквізиції продовольства та карткова система розподілу виявилися неспроможними виправити становище й лише поглиблювали невдоволення трудящих мас. Страйки та маніфестації набували дедалі виразнішого політичного характеру, дезертирство розкладало збройні сили, а розчарована в розрахунках на вигідну воєнну кон'юнктуру національна буржуазія переходила від лояльності до опозиційності щодо династії.

Дедалі чіткіше проглядалися тенденції до розпаду Австро-Угорщини. Зокрема, якщо депутати чеських партій раніше сподівалися на майбутню автономію при федералізації монархії, то тепер реорганізований у Празі Чехословацький Національний комітет почав домагатися самовизначення в самостійній державі. Малюся на увазі запобігти радикальній соціальній революції, в слушну мить узяти владу й забезпечити міцні позиції на майбутній мирній конференції за допомогою створеної в еміграції Чехословацької Національної ради. З аналогічних позицій виступали керівники південнослов'янської та інших груп, що їх чехи вважали своїми природними потенційними союзниками.

Складнішими були взаємини чехів з роз'єднаним внутрішнім чварами польським політичним табором. Загрозливо вимальовувалися гострі чесько-польські суперечності внаслідок зустрічних зазіхань на Тешинську Сілезію та інші землі з етнічно мішаним населенням. А консолі-

дації зусиль з Україною заважали сумніви щодо спроможності створити стабільний лад. Коли до Праги прибули четверо делегатів консервативного гетьманського уряду з метою організувати консульство й налагодити торговельний обмін з місцевими підприємствами, вони були тепло зустрінуті німцями, проте наразилися на бойкот з боку чехів. Але самі українські емісари-монархісти не приховували, “що ситуацію на Україні аж ніяк не змінено. Російський вплив (небільшовицький) там такий сильний, що інтелектуальні кола не хочуть і чути про самостійну Україну й зовсім не приховують бажання возз'єднатися з великою Росією”².

Пропагандистський успіх квітневого Конгресу поневолених націй Австро-Угорщини, що відбувся у Римі, спонукав емігрантів активізувати приготування до нового Конгресу “націй Середньої Європи — союзниць Антанти” восени 1918 р. в Парижі. Однак його скликанню перешкодила взаємна недовіра держав Антанти. Характерно, проте, що представники польської, чехословацької, південнослов'янської та румунської еміграції відхилили думку про можливість участі українців у цьому заході. В середині дуалістичної монархії також одностайності між окремими угрупованнями не було, бо значно відрізнялися рівні їх економічного впливу та політичної зрілості. Створене на початку жовтня в Загребі Народне віче словенців, хорватів і сербів жадало міжнародно-правового визначення статусу окремих національностей на мирній загальній конференції. У той же час в Ужгороді так звана Рада угорсько-руської нації обмежувалася розмовами про права меншості на ґрунті лояльності щодо Будапешту³. Проте за океаном делегація “Американської національної ради русинів” на чолі з юрисконсультом “Дженерал моторс” Г. Жатковичем за згодою президента США В. Вільсона запропонувала федеративне об'єднання Закарпатської України з майбутньою

чехословацькою державою на засадах автономії⁴. Мріючи про “бар’єр вільних, згуртованих, демократичних націй від Балтійського аж до Середземного моря”⁵, голова Чехословацької Національної ради Т. Г. Масарик завдяки допомозі та сприянню американців очолив у США так звану Середньоєвропейську унію. Проте незабаром з неї вийшли поляки, які не побажали співробітничати з українцями внаслідок конфлікту за Східну Галичину⁶. Несумісні між собою територіально-політичні зазіхання зробили з цієї унії мертвнонароджену дитину й перешкодили узгодженню національних програм напередодні мирної конференції.

Четвертий союз восени 1918 р. зазнав остаточної катастрофи, а Австро-Угорщина розпалася, хоча деякі керівники Антанти до останньої миті плакали марні сподівання завдяки певному реформуванню зберегти її на противагу Німеччині. Політичний страйк у чеських землях 14 жовтня всупереч поміркованості консерваторів показав активність і радикальні настрої мас та визначив республіканський лад новостворюваної чехословацької держави. Діячі Національного комітету на хвилі народного руху прийшли до влади в Празі 28 жовтня. Незабаром аналогічні процеси спричинилися до створення австро-німецького, угорського, південнослов’янського та інших урядів і проголошення національної незалежності молодих держав на території колишньої габсбурзької монархії. Проте їх остаточна внутрішньополітична консолідація виявилася значно тривалішим й боліснішим процесом. У Кракові новостворена Ліквідаційна комісія після роззброєння австрійського гарнізону від імєні польської держави підпорядкувала собі землі до Сяну, а в Тешинському князівстві заявила свої претензії місцева Польська Національна рада. Проте здійснити декларований контроль над цілою Галичиною та Тешинською Сілезією комісії завадили вчинений 1 листопада Українською Національною радою у Львові “зрив” з наступним формуванням Народного секретаріату на чолі з К. Левицьким, а також організація в Остраві підтримуваного Чехословацькою Земською Національного комітету для Сілезії⁷. У кожній з молодих держав панівні кола гарячково квапилися військово-дипломатичними засобами відтягти собі якомога більше, прагнучи ще до мирної конференції поставити її учасників перед тими чи іншими фактами.

Надзвичайно важливе географічне положення Чехословацьчини на ключовому стратегічному перехресті поєднувалося з високорозвинутим господарським потенціалом. Претендуючи, принаймні, на 25 % територій з 26 % населення колишньої Австро-Угорщини, вона успадкувала до

70 % індустриальних можливостей монархії. Проте велика частка в структурі промисловості була розрахована на місткі ринки Галичини, альпійських та дунайських земель, а в нових умовах республіці довелося б вивозити щонайменше 30 % своєї продукції для виживання, причому для провідних галузей питома вага експортованих виробів у загальному обсязі була ще більшою⁸. Сподіваючись зайняти привілейоване становище в економіці регіону й відігравати роль політичного центру тяжіння між його країнами, панівні кола Чехословацьчини свідомо та цілеспрямовано підпорядкували зовнішню політику планам Антанти. Французькі й меншою мірою італійські інструктори навчали та озброювали чехословацькі війська. Враховуючи мобілізаційні можливості республіки, в стислі терміни можна було підготувати від 500 тис. до 1 мільйона дисциплінованих солдатів⁹. Чехословацький міністр закордонних справ Е. Бенеш обіцяв президентові Франції Р. Пуанкаре невдовзі надати маршалові Ф. Фошу значні сили “до підтримування порядку й затримки більшовицької хвилі в сусідніх країнах”.¹⁰ Розпочата ще у травні участь чехословацького корпусу у збройній інтервенції Антанти в Росії тривала.

Чехословацький уряд стурбувався у листопаді, коли надійшла звістка від кур’єра в Києві про наступне повернення полонених чехів і словаків, яких вважав “більшовизованими” й просив захисту в Антанти¹¹. Водночас він зміцнював контакти з Колчаком і Денікіним, а також пильно стежив за перебігом політичної ситуації на Україні. Прага налагоджувала зв’язки з Директорією УНР. Серед прибулих на Україну представників закордонних фірм переважали чехи: Ф. Фрід, Ф. Стршібрний та інші, від яких відповідальний співробітник Міністерства промисловості й торгівлі УНР чех П. Ганицький довідався “що промислово розвинена Чехословацьчина зазнає труднощів збуту внаслідок того, що на її території залишилося понад 3/4 виробничих потужностей колишньої австро-угорської держави”. Водночас бракувало сировини. Природно поставало питання про задоволення цих потреб. Потрібно було тільки знайти доречну форму та умови”.¹² Наприкінці 1918 р. П. Ганицький повіз до Праги розроблений ним план оздоровлення сільського господарства та України в цілому, де крім “традиційних симпатій чеської інтелігенції до російської нації” та мовної близькості, посилався на досвід 100 тис. чехів і словаків у промисловості й торгівлі Росії та України. Директор новоствореного “Господарчого об’єднання для Слов’янського Сходу” Матюшек у Чехословацьчині влаштував Ганицькому відвідини індустриальних центрів. Ще привіт-

ніше зустрів його генеральний директор заводів Шкода Ф. Гануш, який протягом семи років був директором машинобудівного заводу Гретера й Криванека у Києві¹³.

Згодом Чехословаччина офіційно визнала уряд УНР й обмінялася з ним надзвичайними дипломатичними місіями, а українці на території ЧСР вважалися громадянами дружньої держави. Проте власті не квапили з репатріацією тих, які походили з областей наступу Червоної Армії¹⁴.

Дедалі відчутнішими ставали розбіжності між поглядами варшавських і празьких керівників на перспективи співвідношення сил у регіоні. Голова Польського Національного комітету в Парижі Р. Дмовський був переконаний, що Річ Посполита покликана відігравати роль гегемону у Східній Європі та найважливішої противаги послабленій Німеччині й більшовицькій Росії. Натомість Бенеш недовірко ставився до північної сусідки, а польські територіальні домагання вважав нереальними, бо Галичина й Волинь, на його думку, “очевидно, мусять бути поглинені Росією” після відновлення там порядку. За спостереженнями американської політичної розвідки, міністр “бажає підтримувати добрі стосунки з поляками, але без сумніву скористається всіма своїми здібностями до інтриги, аби запобігти здійсненню польських зазіхань”¹⁵. Це давало б змогу відволікти польські сили від спірних районів у Сілезії, а також відповідало інтересам економічної експансії чеського капіталу в Галичині та Буковині. З огляду на непевність ситуації в цих колишніх австрійських землях провідний празький Живностенський банк обережно обмежив операції обслуговування там поточних рахунків¹⁶. У Галичині три тижні точилися запеклі бої за Львів, а в Польщі панувала анархія з надзвичайно складними взаєминами між рудиментарною Регентською радою у Варшаві, Ліквідаційною комісією в Кракові, Народним урядом у Любліні та рештою органів влади. Лише в середині листопада військово-політичну консолідацію здійснив Ю. Пілсудський.

Проте гуртувались і антипольські сили, що виявилось, зокрема, в рішенні про підготовку до з'єднання новоствореної Західноукраїнської Народної республіки з УНР на засадах автономії. Це збіглося у часі з небезпечною конфронтацією польських та чехословацьких військ у Тешинсько-Богумінській області, на Спіші та Ораві, що непокоїло панівні кола не тільки Варшави й Праги, а також і Париж. Міністерство закордонних справ Франції грудневими меморандумами рекомендувало створити сильну Польщу, а анексія нею Східної Галичини унеможливила б спільний кордон радянських республік з Угорщи-

ною та Чехословаччиною¹⁷. Празькі політики найзручнішою альтернативою надмірному посиленню Польщі вважали існування Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), сприятливо відгукувалися про неї в пресі з надіями на конфедеративні зв'язки й плекали певні ілюзії щодо можливостей українського ринку, зокрема доступу до мінеральних ресурсів Прикарпаття. Проте ліквідація ЗУНР і польська окупація Західної України наочно продемонстрували марність сподівань, що ґрунтувалися на хибній оцінці реального співвідношення сил. Значно необхіднішими з чехословацької точки зору вважалися перспективи підкордоння й залучення до своєї орбіти винятково важливих у стратегічному відношенні українських земель на півдні від Карпат площею 12,6 тис. кв. км з населенням 726 тис. чол.¹⁸. А вже ця Угорська Русь належала переможеному ворогові, а не була, на відміну від Галичини, об'єктом зазіхань молодших партнерів Антанти.

Соціально-економічна відсталість краю та нерозвиненість політичних структур за часів правління адміністрації мад'яризаторів не сприяла практичному волевиявленню народу, а суперечливі амбіції сусідніх держав робили його право на самовизначення фіктивним. Священики А. Волошин та Й. Сабо орієнтували створену на початку листопада в Ужгороді Угро-руську національну раду на Будапешт у сподіванні домогтися поступок у шкільних та церковних справах¹⁹. Очолювана Е. Новицьким “Руська національна рада” у Старій Любовні на Спіші виступила за приєднання до України, але незабаром переїхала до Пряшева, де керівництво нею фактично очолив орієнтований на Чехословаччину А. Баскид. Зрештою, й за океаном, у пенсильванському Скрантоні, на підставі влаштованого Американською національною радою русинів безпрецедентного плебісциту серед емігрантів, де вирішувалося питання про долю залишеної ними батьківщини, 67% учасників висловилися на користь прилучення Підкарпатської Русі до Чехословаччини “за правом якнайширшої самостійності”, а решту голосів було подано за: “Велику Україну”, приєднання до ЗУНР, залишення в складі Угорщини або конституювання так званої незалежної верховинської республіки з Лемківщини та “Угорської Русі”²⁰. Голова Американської національної ради русинів Жаткович вирушив до Європи забезпечити підтримку співвітчизників на Закарпатті та сприяти позитивному рішенню наступної мирної Паризької конференції²¹. На її остаточне рішення сподівався також і Бенеш, одночасно дбаючи про попереднє визначення майбутнього кордону з Угорщиною на підставі продиктованої представниками

Антанти якнайсприятливішої демаркаційної лінії. Французи погодилися з таким підходом наприкінці грудня і затвердили запропоновану лінію розмежування Словаччини²², проте вона охоплювала тільки частину Закарпатської України на захід від річки Уж. Місцеві москвофіли з Пряшева й Лемківщини об'єдналися в Карпаторуську раду, мріючи про майбутнє приєднання до Росії. Але з огляду на нереальність такої перспективи, вони оголосили, що вступають у державний зв'язок з Чехословацькою республікою²³. Спроби будапештського уряду М. Карої парировати ці дії обіцянками надати національну автономію русинам в Угорщині лишилися неефективними.

Територія Чехословацької республіки набула конкретних обрисів, а сама молода держава зробилася певною ланкою Версальської систе-

ми Військово-політичних союзів у Центральній та Південно-Східній Європі за кількома взаємозв'язаними договорами 1919—1920 рр. Але основні обриси цієї держави було визначено вже протягом перших місяців її існування. Водночас економічна зацікавленість і взаємозалежність країн регіону спонукала празький уряд та фінансово-промислові кола приділяти істотну увагу стосункам з Польщею, Угорщиною та іншими сусідніми країнами.

Катастрофічна поразка України у Визвольних Змаганнях надовго виключила її з перспектив природної співпраці з рештою молодих держав Східно-Центральної Європи. Наступним етапом чехословацької політики було гуманне і доброзичливе ставлення до численної української еміграції, проте це заслуговує на окремих розгляд.

Примітки

¹ Beneš E. Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z boju za svobodu národa.— Praha, 1935.— Sv. 3.— Dok. 62.— S. 188—190.

² Hulaski M. Z dziejów genezy “Europy wersalskiej”. Współpraca słowian zachodnich i południowych w ostatnim etapie I wojny światowej. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.— 1974.— S. 110—111.

³ Lewandowski K. Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1919—1932.— Wrocław-Warszawa-Gdańsk, 1974. S. 54.

⁴ Mamatey V. The Slovaks and Carpatho-Ruthenians. // Immigrants' Influence on Wilson's Peace Policies.— Kentucky, 1967.— P. 243—244; Raková S. Politika Spojených Států ve Střední evrope po první světové válce.— Praha, 1983.— S. 33.

⁵ Beneš V. Masarykovo dílo v Americe.— Praha, 1925.— S. 66.

⁶ Masaryk T. G. Světová revoluce za války a ve válce.— Praha, 1938.— S. 289.

⁷ Szklarska-Lohmanowa A. Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918—1925.— Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967.— S. 19; Valenta J. Česko-polské vztáhy v letech 1918—1920 a Těšínské šlensko. Ostrava, 1961.— S. 455—466.

⁸ Teichova A. An Economic Background of Munich. International Business and Czechoslovakia 1918—1938.— Cambridge, 190.— P. 24—25; Olšowsky R., Průcha V., Gebauerova H., Pražský A., Dobry A., Faltus J. Přehled hospodarskeho vývoje Československa v letech 1918—1945. Praha, 2 vyd.— S. 67.

⁹ Archiv Federálního Ministerstva Zahraničních věcí ČSSR /AMZV/.— Pařížský archiv.— Sv. 79. Čsl. vojsko ve Francii. Bíločervená kniha.— Dok. 8343—8349.

¹⁰ Ibid.— Sv. 5.— Dok. 391.

¹¹ Ibid.— Sv. 29.— Dok. 3313.

¹² Ganický P. Svědectví z velikých projektu / S úvodem Z. Sládka. // Slovanský přehled.— 1966.— C. 1; Lewandowski K. Op. cit.— S. 47—48.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Olivová V. Československo-sovětské vztáhy v letech 1918—1922. Praha, 1957.— S. 71.

¹⁵ Perman D. The Shaping of the Czechoslovak State. Diplomatic History of the Boundaries of Czechoslovakia 1916—1920.— Leiden, 1962. P. 109—110.

¹⁶ Nečas C. Počátky vývozu českého kapitalu do Halicě. // Třia let česko-polské vzájemnosti.— Sv. 1.— Opava, 1966.— S. 1193, 196.

¹⁷ Wandycz P. S. France and Her Eastern Allies 1919—1925. Minneapolis, 1962.— P. 22; Raková S. Op. cit.— S. 28.

¹⁸ O československé zahraniční politice 1918—1939. Sborník statí.— Praha, 1956.— S. 46.

¹⁹ Krempa I. Připojení Zakarpatské Ukrajiny k Československy. // Československý časopis historický.— 1978.— S. 714.

²⁰ Lewandowski K. Op. cit.— S. 54—56.

²¹ AMZV.— Pařížský archiv.— Sv. 52.— Dok. 5219; Krempa I. Op. cit.— S. 716.

²² Beneš E. Op. cit.— Sv. 3.— Dok. 231—232.— S. 547—548; Bój o směr vývoje československého státu. / Red. J. Křížek.— Sv. 1. Říjen 1918 — červen 1919.— Praha, 1965.— Dok. 24.— S. 33.

²³ AMZV.— Pařížský archiv.— Sv. 52.— Dok. 5112; Krempa I. Op. cit.— S. 714—716.